

М. В. Багрій, В. В. Луцик

**ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ
НЕГЛАСНОГО
ОТРИМАННЯ ІНФОРМАЦІЇ:
ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ
ДОСВІД**

Монографія

Харків
«Право»
2017

УДК 343.13:35.078.3
ББК 67.311я45
Б14

*Рекомендовано до опублікування Вченою радою юридичного факультету
Львівського національного університету імені Івана Франка
(протокол № 10 від 27 грудня 2016 р.)*

Рецензенти:

М. А. Погорецький – доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач кафедри правосуддя Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Р. І. Благута – кандидат юридичних наук, доцент, полковник поліції, ректор Львівського державного університету внутрішніх справ

Багрій М. В.

Б14 Процесуальні аспекти негласного отримання інформації: вітчизняний та зарубіжний досвід : монографія / М. В. Багрій, В. В. Луцик. – Харків : Право, 2017. – 376 с.

ISBN 978-966-937-147-8

У монографії досліджуються поняття, правова природа негласних слідчих (розшукових) дій. Аналізуються особливості процесуального порядку проведення негласних слідчих (розшукових) дій та засоби, що використовуються під час їх проведення. Особлива увага приділяється характеристиці окремих видів негласних слідчих (розшукових) дій, як пов'язаних, так і не пов'язаних із втручанням у приватне спілкування. Проведено дослідження негласного отримання інформації у кримінальному процесі окремих зарубіжних країн.

Для науковців, викладачів, студентів та аспірантів юридичних вищих навчальних закладів, практичних працівників.

УДК 343.13:35.078.3
ББК 67.311я45

© Багрій М. В., Луцик В. В., 2017
© Оформлення. Видавництво
«Право», 2017

ISBN 978-966-937-147-8

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК ОСНОВНИХ СКОРОЧЕНЬ..... 6

ПЕРЕДМОВА 9

РОЗДІЛ I

ПОНЯТТЯ ТА ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРОВЕДЕННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ В УКРАЇНІ 13

- 1.1. Генеза засобів негласного отримання інформації у кримінальному процесуальному законодавстві, що діяло на території України..... 13
- 1.2. Поняття та правова природа негласних слідчих (розшукових) дій. Місце інституту негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні..... 34
- 1.3. Процесуальні умови та порядок проведення негласних слідчих (розшукових) дій 47
- 1.4. Захист інформації, отриманої в результаті проведення негласних слідчих (розшукових) дій 67
- 1.5. Використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні..... 77
- 1.6. Фіксація ходу і результатів негласних слідчих (розшукових) дій 87
- 1.7. Засоби, що використовуються під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій 91
- 1.8. Конфіденційне співробітництво 111

РОЗДІЛ II

НЕГЛАСНІ СЛІДЧІ (РОЗШУКОВІ) ДІЇ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ, ПОВ'ЯЗАНІ ІЗ ВТРУЧАННЯМ У ПРИВАТНЕ СПІЛКУВАННЯ 126

- 2.1. Аудіо-, відеоконтроль особи..... 126
- 2.2. Накладення арешту на кореспонденцію, її огляд та виїмка..... 130
- 2.3. Зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж..... 137
- 2.4. Зняття інформації з електронних інформаційних систем 152

РОЗДІЛ ІІІ

ІНШІ ВИДИ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ.....

3.1. Обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи	162
3.2. Установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу.....	175
3.3. Спостереження за особою, річчю або місцем	187
3.4. Моніторинг банківських рахунків	202
3.5. Аудіо-, відеоконтроль місця	212
3.6. Контроль за вчиненням злочину	215
3.7. Виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації.....	244
3.8. Негласне отримання зразків для порівняльного дослідження	259

РОЗДІЛ ІV

НЕГЛАСНЕ ОТРИМАННЯ ІНФОРМАЦІЇ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ІНШИХ ДЕРЖАВ

4.1. Негласне отримання інформації у кримінальному процесі Федеративної Республіки Німеччина	263
4.2. Негласне отримання інформації у кримінальному процесі Французької Республіки	274
4.3. Негласне отримання інформації у кримінальному процесі Королівства Нідерландів.....	281
4.4. Негласне отримання інформації у кримінальному процесі Республіки Австрія	284
4.5. Негласне отримання інформації у кримінальному процесі Англії та Уельсу	290
4.6. Негласне отримання інформації у кримінальному процесі Королівства Данія.....	302
4.7. Негласне отримання інформації у кримінальному процесі Швейцарської Конфедерації.....	305
4.8. Негласне отримання інформації у кримінальному процесі Республіки Молдова.....	309

4.9. Негласне отримання інформації у кримінальному процесі Республіки Казахстан	324
4.10. Негласне отримання інформації у кримінальному процесі Естонської Республіки	334
4.11. Негласне отримання інформації у кримінальному процесі Литовської Республіки.....	338
ВИСНОВКИ	343
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	350

ПЕРЕЛІК ОСНОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВРУ	Верховна Рада України
ВССУ	Вищий спеціалізований суд з розгляду цивільних і кримінальних справ
ВСУ	Верховний Суд України
ГПУ	Генеральна прокуратура України
ДБР	Державне бюро розслідувань України
ДПкС	Державна прикордонна служба України
ДПтС	Державна пенітенціарна служба України
ДФС	Державна фіскальна служба України
ЕОМ	Електронно-обчислювальна машина
ЄКПЛ	Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Європейська конвенція з прав людини)
ЄРДР	Єдиний реєстр досудових розслідувань
ЗМІ	Засоби масової інформації
Інструкція	Інструкція про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні, затверджена Наказом Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України № 114/1042/516/1199/936/1687/5 від 16 листопада 2012 року
КК	Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р.
КМУ	Кабінет Міністрів України
КПК	Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року
КПК Австрії	Кримінальний процесуальний кодекс Республіки Австрія

КПК Данії	Кримінальний процесуальний кодекс Королівства Данія
КПК Естонії	Кримінальний процесуальний кодекс Естонської Республіки
КПК Казахстану	Кримінальний процесуальний кодекс Республіки Казахстан
КПК Литви	Кримінальний процесуальний кодекс Литовської Республіки
КПК Молдови	Кримінальний процесуальний кодекс Республіки Молдова
КПК Нідерландів	Кримінальний процесуальний кодекс Королівства Нідерландів
КПК Франції	Кримінальний процесуальний кодекс Французької Республіки
КПК ФРН	Кримінальний процесуальний кодекс Федеративної Республіки Німеччина
КПК Швейцарії	Кримінальний процесуальний кодекс Швейцарської Конфедерації
МАНІВЕЛ	Комітет експертів Ради Європи з оцінки заходів протидії легалізації злочинних доходів і фінансуванню тероризму
МВС	Міністерство внутрішніх справ України
МК	Митний кодекс України від 13 лютого 2012 року
МНІ	Матеріальний носій інформації
МО	Міністерство оборони України
НАБ	Національне антикорупційне бюро України
НП	Національна поліція України
НСРД	Негласні слідчі (розшукові) дії
ОРД	Оперативно-розшукова діяльність
ОРЗ	Оперативно-розшукові заходи
ОРС	Оперативно-розшукова справа
ПЕОМ	Персональна електронно-обчислювальна машина

Перелік основних скорочень

ППВС	Постанова пленуму Верховного Суду України
ПФР	Підрозділ фінансової розвідки
PCO	Режимно-секретний орган
СБУ	Служба безпеки України
СЗР	Служба зовнішньої розвідки України
СПТ	Система перехоплення телекомунікацій
СТЗ	Спеціальні технічні засоби
СХР	Спеціальні хімічні речовини
ФАТФ	Міжнародна група з протидії відмиванню грошей
RIPA	Regulation of Investigatory Powers Act 2000

ПЕРЕДМОВА

Проблемам боротьби зі злочинністю, а саме розкриттю та розслідуванню злочинів з метою встановлення осіб, які їх вчинили приділялась значна увага з давніх часів. Документальним свідченням цього є збережені до теперішнього часу пам'ятки права. Важливим засобом у цьому процесі виступали насамперед негласні методи отримання кримінально значимої інформації.

Витоки і передумови впровадження та використання негласних методів отримання інформації є достатньо ранніми, і пов'язані із генезисом відповідних інститутів ОРД та кримінального процесу — оперативно-розшукових заходів та слідчих дій. Саме поєднання цих правових засобів здобуття інформації і визначило передумови виникнення та розвитку негласних методів (засобів) розслідування. Такі засоби застосовувалися на усіх етапах історичного розвитку суспільства. Особливо вони розвинулися у період панування Російської імперії та радянську добу. Таємний характер цих заходів унеможлилював перевірку їх законності та спричиняв неодноразове порушення прав осіб, щодо яких вони проводилися. Така ситуація тривала аж до кінця 80-х років XIX століття.

Зі здобуттям Україною незалежності і запровадженням демократичного політичного режиму виникла потреба унормування діяльності правоохоронних органів і встановлення контролю за законністю їхніх дій. Цьому сприяло прийняття 18 лютого 1992 року Закону України «Про ОРД», яким було відкрито для суспільства перелік оперативно-розшукових заходів, що заклало основи для розбудови не лише правового механізму використання результатів ОРД у кримінальному провадженні, але і сприйняття їх як законних засобів діяльності правоохоронних органів. З цього часу законодавець по-іншому тлумачить призначення ОРД, яка з інструменту самозбереження політизованої державної влади має перетворитися винятково на необхідний засіб захисту публічних інтересів. Тому регламентація заходів ОРД, що раніше перебували у тіні відомчих інструкцій та наказів, більшість із яких мала режим обмеженого доступу і була взагалі невідомою для громадян, закономірно почала опиратися на авторитет і силу закону.

Наступним кроком законодавця було проведення т. з. «малої судової реформи», під час якої було внесено низку змін і доповнень до КПК України 1960 року, основним з яких у контексті проведеного дослідження слід

вважати положення щодо можливості використання протоколів з відповідними додатками, складеними уповноваженими органами у результаті ОРД, як джерела доказів. Практичне застосування положень Закону України «Про ОРД» щодо КПК підказувало потребу об'єднати ці взаємопов'язані види юридичної діяльності. Це забезпечило б ефективну реакцію органів розслідування на факти вчинення злочинів, збирання доказів і швидкість та повноту розслідування.

Концепцією реформування кримінальної юстиції України, затвердженої Указом Президента України від 08 квітня 2008 року було визначено завдання розроблення принципово нової моделі КПК, передбачалося кардинальне реформування процедури досудового розслідування, сутність якого визначалася через збирання гласними і негласними засобами, установленими законом, фактичних даних (відомостей), що мають значення для кримінального провадження.

Закріплення у КПК 2012 року інституту НСРД вивело негласні засоби отримання інформації на новий законодавчий рівень. Хоча, слід зазначити, що таке нововведення породило чимало дискусій серед науковців та практиків щодо розуміння суті НСРД та співвідношення їх з оперативно-розшуковими заходами. Одні з них вважають, що це прогресивний крок законодавця, спрямований на удосконалення засобів кримінальної процесуальної діяльності, інші зазначають про недоцільність запровадження таких дій.

Для більшості Європейських країн заходи, які є подібними до вітчизняних НСРД у розслідуванні злочинів, уже давно стали звичним явищем. Наближаються до цього і країни пострадянського простору (Грузія, Молдова, Казахстан, Киргизстан, країни Балтії). Перевірка законності проведення таких заходів неодноразово була предметом розгляду ЄСПЛ. І судова практика з цього питання переконливо свідчить, що право держави на таємне втручання у права громадян визнається ЄСПЛ допустимим лише за наявності відповідних умов, однією з яких є можливість такого втручання способом, визначеним Законом. Така вимога покликана зробити вказане втручання держави передбаченим для громадян, істотно утруднити зловживання владних інституцій і надати особам, права яких були обмежені, ефективні засоби контролю й правового захисту. Так, за офіційними даними у низці країн Європи (Великобританія, Німеччина, Франція, Нідерланди, Данія, Швейцарія тощо) уже наприкінці 80-х — початку 90-х років XIX століття у кримінальному процесуальному законодавстві були передбачені нові, як їх називали, «спеціальні» («особливі») слідчі дії. Щодо їхньої значимості та ефективності свідчать, зокрема, результати соціологічних опитувань

серед французьких суддів, що незалежно один від одного заявили, що не менше 30% доказів, на які вони посилаються у своїх вироках, здобуті саме цими «спеціальними» слідчими діями. Слід зазначити, що саме зазначені вище країни, їхнє кримінальне процесуальне законодавство було ґрунтовно досліджено у пропонованій праці.

Про актуальність даної проблематики свідчить чимала кількість захищених в останні роки кандидатських та докторських дисертацій. Зокрема, предметами дисертаційних досліджень стали теорія і практика проведення негласних слідчих (розшукових) дій оперативними підрозділами СБУ (О. А. Білічак), теоретичні, правові та праксеологічні засади використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному процесуальному доказуванні (Д. Б. Сергєєва), правові та організаційні проблеми контролю за вчиненням злочину як негласної слідчої (розшукової) дії (С. С. Тарадойна, В. В. Комашко), правові та організаційні засади діяльності оперативних підрозділів у кримінальному судочинстві України (А. А. Щадило), накладення арешту на кореспонденцію у кримінальному провадженні (В. В. Шум), слідчі та негласні слідчі (розшукові) дії як криміналістичні засоби діяльності слідчого у досудовому розслідуванні (Ю. В. Колесник).

Окрім зазначених дослідників, різноманітні теоретичні і практичні проблеми негласного отримання інформації відображені у наукових працях таких відомих вітчизняних правознавців, як О. М. Бандурка, Б. І. Бараненко, В. Д. Берназ, Р. І. Благута, М. Л. Грібов, С. О. Гриненко, Е. О. Дідоренко, О. М. Дроздов, С. В. Єськов, І. І. Когутич, В. А. Колесник, С. С. Кудінов, Л. М. Лобойко, Є. Д. Лук'янчиков, В. А. Некрасов, Д. Й. Никифорчук, С. І. Ніколаюк, В. Т. Нор, П. П. Підюков, М. А. Погорецький, О. О. Подобний, І. В. Сервецький, В. М. Тertiшник, В. Г. Уваров, Р. М. Шехавцов, І. Р. Шинкаренко, М. О. Шилін, М. Є. Шумило.

Цей напрям став предметом дослідження й таких зарубіжних процесуалістів, як В. Б. Батоев, В. В. Бичков, Б. В. Волжонкін, Т. С. Волчецька, А. В. Губанов, К. К. Горяїнов, Е. А. Доля, Д. В. Куделькін, Е. С. Лапін, В. А. Ліновський, А. О. Лядов, П. С. Метельський, В. І. Михайлов, В. С. Овчинський, А. М. Піджаренко, К. С. Сагінбеков, Т. Б. Саткей, Г. К. Сінілов, Л. Л. Тузов, А. Н. Халіков, А. А. Чувильов, О. Ю. Шумілов, Е. Н. Яковец, Л. Адамс (L. Adams), М. Бартон (M. Burton), К. Лігері (K. Ligeti), А. Сендерс (A. Sanders), Д. Фокс (D. Fox), У. Хелльман (U. Hallman) та ін.

Поряд з цим, не усі актуальні питання негласного отримання інформації, його процесуальних аспектів всебічно досліджені у роботах зазначених

вчених, оскільки або не враховують останніх змін у кримінальному процесуальному законодавстві, або виконані на ґрунті виключно зарубіжного законодавства, у зв'язку з чим переважна їх більшість становить винятково наукових інтерес. Також, відсутні праці, у яких було б комплексно досліджено процесуальні аспекти негласного отримання інформації як вітчизняного кримінального процесуального законодавства, так і процесуального законодавства зарубіжних країн. Це обумовило архітектуру даної роботи, у якій здійснено загальнотеоретичний і нормативно-правовий аналіз процесуальних аспектів негласного отримання інформації в Україні та окремих зарубіжних країн.

На завершення висловлюємо щирі вдячність і глибоку повагу нашому Вчителю, академіку Національної академії правових наук України, доктору юридичних наук, професору Василеві Тимофійовичу Нору за допомогу порадами та слушними заувагами, які були враховані під час роботи над монографією.

Особливо дякуємо вельмишановним рецензентам — завідувачу кафедри правосуддя Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктору юридичних наук, професору, заслуженому діячу науки і техніки України Миколі Анатолійовичу Погорецькому та ректору Львівського державного університету внутрішніх справ, кандидату юридичних наук, доценту, полковнику поліції Роману Ігоровичу Благуті.

Також слова глибокої вдячності нашим колегам — колективу кафедри кримінального процесу та криміналістики Львівського національного університету імені Івана Франка без підтримки та постійної турботи яких підготовка цієї роботи була б значно ускладненою.

РОЗДІЛ I

ПОНЯТТЯ ТА ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРОВЕДЕННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ В УКРАЇНІ

1.1. Генеза засобів негласного отримання інформації у кримінальному процесуальному законодавстві, що діяло на території України

На всіх етапах історичного розвитку суспільства застосовувалися таємні засоби отримання інформації. Аналізуючи історичні етапи розвитку державності на території України, слід зазначити, що однією з найважливіших умов життєдіяльності держави є здійснення нею своїх функцій за допомогою спеціального апарату державних органів, які займаються негласним розслідуванням. Найдавнішою складовою частиною цих спеціальних державних органів є підрозділи озброєних людей із властивими тільки їм спеціальними функціями (поліція, дружина), організованих і навчених для волевиконання настанов панівного класу, який завжди тримав у таємниці методи отримання інформації про своїх противників¹.

Звернення до витоків кримінального процесу України свідчить, що виникнення певних інститутів кримінального процесуального законодавства, у тому числі і засобів негласного отримання інформації, обумовлене низкою факторів, серед яких — тип держави, стан розвитку суспільства, форма правління, політичний режим.

Враховуючи зазначені фактори можна виділити наступні етапи розвитку кримінального процесуального законодавства щодо негласного отримання інформації.

¹ Сервецький І. Генезис методів оперативно-розшукової діяльності [Текст] / І. Сервецький // Вісник Академії управління МВС. – 2009. – № 1. – С. 82–83.

Період первіснообщинного суспільства. На цьому етапі норми мали усний характер, спочатку вони існували в уяві людей, а поступово стали відображатися на таблицях, шкурах, каменях тощо. Неписані норми існували як звичаї, у формі спеціальних висловів, що існували у побутовій мові і виражали звичаї, обряди, прислів'я, приказки. Відповідним був і кримінальний процес, тому про регламентацію слідчих дій тут мова не йде взагалі¹. Відсутньою є також і регламентація засобів негласного отримання інформації.

Княжа доба. У цей період негласне отримання інформації відбувалось у формі розшуку, який поєднувався зі слідством. Правовою основою такого розшуку стало прийняття Руської Правди (XI–XIII ст.). Це перший у Київській Русі писаний законодавчий акт, що поєднував норми кримінального, кримінально-процесуального, кримінально-виконавчого, цивільного, цивільно-процесуального права. У цей період розшук покладався на потерпілого. Розшук передував судовому розгляду справи і був спрямований на його підготовку. У доказуванні широко застосовувалися свідчення послухів і видоків, речові докази, «суди божі», жереб, «рота» (присяга), ордалії, судові поєдинки, особисте зізнання².

Взагалі терміну «слідчі дії», як і «злочин», «покарання» не було. У цьому історичному нормативному акті вживається вислів «гоніння по сліду», що означав процес «переслідування злочинця» з метою спіймати його, «йти за слідом», «збирати сліди злочину» тощо. Якщо винного ловили «при лиці» (на місці злочину), то його зразу ж судили і карали, без розгляду³. Іншими формами розшуку були «заклик» та «звід». Сутність «заклику» полягала у тому, що в разі викрадення коня, зброї чи одягу або пропажі холопа потерпілий оголошував, «за-

¹ Коваль А. А. Історико-правовий аналіз розвитку законодавства про негласні слідчі (розшукові) дії / А. А. Коваль // Юридичний науковий електронний журнал. – 2015. – № 2. – С. 203 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lsej.org.ua/2_2015/57.pdf

² Правда Русская : Учеб. пособие [Текст] / Под ред. Б. Д. Грекова. – Л., 1940. – Статті 18, 21, 22, 32, 34, 35-39, 48-49, 66, 77, 85–87, 115 Пространной редакции.

³ Коваль А. А. Історико-правовий аналіз розвитку законодавства про негласні слідчі (розшукові) дії / А. А. Коваль // Юридичний науковий електронний журнал. – 2015. – № 2. – С. 203.

кликов» про це на торжищі, зборах чи в інших людних місцях. «Заклик» — це один із можливих засобів розшукування злодія або майна, що мало індивідуальні ознаки, інформування громадськості про злочин. Другим характерним засобом розшуку злочинця був «звід». Це процедура розшукування особи, звинуваченої в крадіжці, шляхом «зводін» різних людей для з'ясування походження майна, на яке претендує потерпілий¹.

У Руській Правді було багато спеціальних юридичних термінів, що позначали різні процедури, аналіз яких призводить до висновку про започаткування спеціальної діяльності, котра в подальшому отримала ознаки слідчих дій (суд — розглядати справи, клепати — звинувачувати, тать — злодій, обида — правопорушення, рота — присяга, разбой — умисне вбивство, голова — труп, убитий тощо). В подальшому, по мірі удосконалення кримінально-процесуальних відносин, з'явилися такі терміни, як «розслідування», «слідство», «истец (позивач)», яким називали потерпілого чи обвинуваченого, тобто одну із сторін судового процесу².

Слід зазначити, що класичні методи оперативно-розшукової діяльності, зокрема опитування осіб (в тому числі опитування з прихованою метою), часто використовувалися в княжу добу. Так, представник влади намагався випитати про протиправну діяльність, щоб опитуваний про це не здогадався. Успішно застосовувався метод таємного огляду особистого майна, речей, схованок, житла за відсутності його власника. Більше того, здійснювалося таємне проникнення до місць схованок, помешкання як з ініціативи осіб, уповноважених на це, так і з дозволу влади. Також, уже в ті часи на осіб, яким доручалося виконання завдань племені, роду, нації, збиралась як позитивна, так і негативна інформація. У зв'язку з тим, що не було писаних законів, підставою для застосування таємних методів була вказівка вищих посадових осіб. Про дотримання принципів законності під час застосування вказаних методів не йшлося, голов-

¹ Бандурка О. М. Оперативно-розшукова діяльність : Підруч. [Текст] / О. М. Бандурка. – Х. : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2002. – Ч. 1. – С. 336.

² Коваль А. А. Історико-правовий аналіз розвитку законодавства про негласні слідчі (розшукові) дії / А. А. Коваль // Юридичний науковий електронний журнал. – 2015. – № 2. – С. 203.

ною метою було отримати таку інформацію. Керуючись традиціями, неписаним правом, такі методи застосовували й до посадових осіб¹.

У цей період поряд із пануючим змагальним процесом мали місце й елементи слідчого (розшукового) процесу, відповідно до якого у справах про злочини проти князівської влади розшукові, слідчі і судові функції виконували князі та уповноважені ними на це особи. Зі зміцненням княжої влади поступово переміщується обов'язок розшукових і слідчих функцій із приватних осіб на органи загального управління або на військові формування та на окремих посадових осіб. Цьому сприяє розвиток поглядів на злочин вже не як на образу чи шкоду, що завдана окремій особі чи групі осіб, а як на посягання, спрямоване проти державної влади та встановленого нею порядку управління. Зі зміцненням державності поступово витісняється приватно-позовний (обвинувально-змагальний) процес, змінюючись на розшуково-слідчий (інквізиційний), який спочатку здійснювався винятково при розслідуванні справ про державні злочини, а згодом поширився й на інші злочини².

Литовсько-польське панування (XIII–XV ст.). У цей період розшук, слідство й правосуддя спочатку регулювалися нормами звичаєвого права, Руської Правди, а згодом Судебника Казимира IV 1468 р., який у 1566 р. було затверджено у новій редакції, збірників магдебурзького права «Саксон» і «Порядок», III Литовського статуту 1588 р.³

Аналіз зазначених джерел дозволяє дійти висновку про відокремлення цивільного процесу від кримінального, в якому встановлюється попереднє слідство, що включає в себе й розшук і яке стає невід'ємною функцією посадових осіб, на яких покладається збір доказів для суду. Виняток становило провадження в так званих копних

¹ Сервецький І. Генезис методів оперативно-розшукової діяльності [Текст] / І. Сервецький // Вісник Академії управління МВС. – 2009. – № 1. – С. 85.

² Погорецький М. А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі : Монографія [Текст] / М. А. Погорецький. – Х. : Арсіс, ЛТД, 2007. – С. 10–11.

³ Усенко І. Литовські статuti [Текст] / І. Усенко, В. Чехович // Українське державотворення: не витребуваний потенціал: Словник-довідник / За ред. О. М. Мироненка. – К.: Либідь, 1997. – 271 с.

судах, які розглядали справи про вбивства, завдання тілесних ушкоджень, розбійні напади, знищення чужого майна, крадіжки. Характерною особливістю цього судочинства було те, що в одному суб'єкті поєднувалися судові, слідчі й розшукові функції¹. Пошукова діяльність здійснювалася від «копного круга» як форми місцевого самоуправління. Коли виявляли підозрювану особу, то вона самостійно повинна була довести свою непричетність до злочину, тобто відвести «слід»². Здійснюючи пошук злочинців по «гарячих слідах», сищики мали право проводити обшуки, опитувати свідків, потерпілих та інших осіб, тобто збирали інформацію й докази вини осіб, яких підозрювали в скоєнні крадіжки, розбоїв чи вбивства³.

Ще в ті часи простежується діяльність осіб, які мали негласні стосунки з адміністрацією у формі негласного співробітництва. Вони надавали таємну інформацію, переважно у формі наклепів і доносів, і отримували за це грошову винагороду чи інші блага для себе та всієї сім'ї за рахунок своїх співгромадян. Це могли бути певні пільги в сплаті податків, отримання додаткових земель для обробітку, майна (часто навіть у тих осіб, у яких воно було конфісковане внаслідок доносу), звільнення від відбування службових повинностей державі). Негласна діяльність поліцейського апарату виявлялася також у тому, що за допомогою різноманітних таємних методів і способів покарань проводили поступову асиміляцію українського народу та входження його в склад Польсько-Литовської держави⁴.

Козацька доба (1480–1775 рр.). У той час запорожці керувалися не писаними законами, а стародавніми військовими звичаями, словесним правом і здоровим глуздом, незважаючи на те, що вже існували і певні писані правові норми щодо законодавчого регулювання

¹ Погорецький М. А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі : Монографія [Текст] / М. А. Погорецький. – Х. : Арсис, ЛТД, 2007. – С. 11.

² Пиджаренко А. М. История и тайны уголовного и политического сыска [Текст] / А. М. Пиджаренко. – К.: Юринформ, 1994. – С. 19.

³ Оперативно-розшукова діяльність : Навч. посіб. [Текст] / Є. М. Моїсєєв, О. М. Джуца, Д. Й. Никифорчук та ін. / За ред. проф. О. М. Джуци. – К. : Правова єдність, 2009. – С. 49.

⁴ Сервецький І. Генезис методів оперативно-розшукової діяльності [Текст] / І. Сервецький // Вісник Академії управління МВС. – 2009. – № 1. – С. 87.

правоохоронної діяльності. Діяли також деякі норми Литовських статутів, магдебургського права, окремі положення україно-російських договорів, гетьманські універсали та рішення уряду Гетьманщини.

З посиленням централізації державної влади розшукові й одночасно слідчі й судові функції виконували «губні хати», що очолювалися виборними губними старостами, помічниками яких були цілувальники. Завдання їх полягало у тому, щоб у віднесених до їх відання справах «розшукувати і довівши (зібравши докази) карати». За необхідності для проведення розшуку на місця (території губ) направлялися їх представники — «особливі обищики»¹.

Починаючи із Судебників 1497 та 1550 років, а потім Соборного Укладення 1649 року «розшуком» (сиском) називалась процесуальна форма, за якою розкриття та розслідування злочинів вели державні органи, а не приватні особи (потерпілий чи його представник). Це ж визначення означало встановлення істини при розслідуванні обставин вчиненого злочину та доказування вини, яке здійснювалося за допомогою отримання особистого визнання обвинуваченого під катуванням, заслуховування показань свідків, проведення очних ставок та інших засобів розслідування. Крім того, під розшуком розуміли дії уповноважених на те осіб з пошуку та затримання відомих злочинців².

У 1669 році було уведено посаду сищика, щодо якого губний староста був помічником, а посади губних цілувальників скасовано. На сищиків покладалося вирішення кримінальних справ (розшукові, слідчі й судові функції). Розшук починався незалежно від скарги потерпілого за ініціативою посадових осіб. Окрім сищиків та губних старост він міг здійснюватися й самим потерпілим³.

Аналіз окремих документів свідчить про негласну боротьбу козаків проти наступу російської імперської влади на українську держав-

¹ Погорецький М. А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі : Монографія [Текст] / М. А. Погорецький. – Х. : Арсіс, ЛТД, 2007. – С. 12.

² Перегудова З. И. Политический сыск в России (1880–1917 гг.) [Текст] / З. И. Перегудова. – М. : Рос. Полит. Энциклопедия, 2000. – С. 15.

³ Погорецький М. А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі : Монографія [Текст] / М. А. Погорецький. – Х. : Арсіс, ЛТД, 2007. – С. 12.

ність, її автономні права, втручання у внутрішні справи, а також специфіку тактики запорожців, їхні бойові порядки, принципи та характер організації розвідувальної роботи та сторожової служби. Кілька архівних справ мають назву «Секрети Коша Запорозького». Це таємне листування козаків з гетьманом Розумовським, колегією закордонних справ, Київською губернською канцелярією з приводу збору таємних відомостей про сусідні держави, насамперед втручання в справи інших держав, про їхнє внутрішнє становище і зовнішню політику. Запорозька Січ організувала розвідувально-дипломатичну службу для Російської держави. Серед козаків було чимало таких, які знали турецьку і татарську мови, тож саме вони виконували такі доручення. Ці доручення були переважно таємного, розвідувального характеру, тобто мали ознаки оперативного впровадження спеціально підготовлених козаків у вороже середовище. Для впровадження добиралися найпридатніші до цієї роботи козаки, їм підбирали легенди, які унеможливлювали їх викриття. Зв'язок з такими особами здійснювався за особливим дорученням самого гетьмана або старшини, який вів таємну роботу. Збереглися цілі серії звітів, що називалися «довідними доношеними» від козаків, які були впроваджені у стан ворога¹.

Поряд із впровадженням набуло поширення і розвідувальне опитування, так звані «расспросные речи невольников». Через Січ проходило багато українців, білорусів, росіян, які втекли з татарської неволі і також були надійним джерелом інформації. Щодо тих осіб, що добровільно розповідали про все, що їм було відомо, застосовувалося так зване гласне розвідувальне опитування, а щодо тих, хто викликав певний сумнів, застосовувалося зашифроване опитування. Таких осіб поселяли в спеціальні місця для втікачів. Там їх годували, лікували, а потім підселяли до них своїх козаків, які й вивідували необхідну інформацію².

¹ Сервецький І. Генезис методів оперативно-розшукової діяльності [Текст] / І. Сервецький // Вісник Академії управління МВС. – 2009. – № 1. – С. 89; Погорецький М. А. Розшук у козацьку добу [Текст] / М. Погорецький // Право і безпека. – 2003. – № 1. – С. 119..

² Апанович О. Архів Коша Запорізької Січі. Універсали гетьманські [Текст] / О. Апанович // Неопалима купина. – 1995. – № 2. – С. 23–37.

Таким чином, негласна робота на Січі була налагоджена на досить високому рівні, з дотриманням принципів законності, об'єктивної істини, планування, взаємодії, конспірації; використовувалися різноманітні методи та способи таємного розшуку, проникнення в стан ворога, опитування, використання інформації, здобутої агентурним шляхом, тощо¹.

Період Російської імперії (XVIII–XX ст.). Під час царювання Петра I розшук, слідче провадження та судові функції були злиті воедино і покладалися поперемінно на різні урядові установи та уповноважених посадових осіб. Так, у 1689 році було засновано Наказ розшукових справ, який займався в основному розшуком у зв'язку із справою цариці Софії Олексіївни й інших супротивників царя і закінчив своє існування в 1694 році².

Іменним Указом Петра I від 25 вересня 1702 року створювалася своєрідна система надходження до Преображенського Наказу розшукової інформації про осіб і факти, які становили розшуковий інтерес для попередження, припинення та викриття політичних злочинів. Преображенський Наказ був спеціалізованим державним органом, який мав виключне право на організацію розшукової діяльності, ведення слідства і розгляд справ у політичних державних злочинах³. Основу його розшукової діяльності складала інформаційно-пошукова робота, діяльність з попередження й розкриття злочинів, розшуку осіб, що переховуються від слідства і суду. У виявленні і переслідуванні насамперед державних злочинців найбільшого поширення набули таємні методи розслідування, використовувалися таємні інформатори.

Зростання злочинності на той час змусило Петра I відновити інститут сищиків, що ним був скасований у 1702 році. Так, згідно Указу Сенату від 12 жовтня 1711 року «Про безперешкодний розшук, переслідування сищиками злодіїв, розбійників та їх спільників» було

¹ Сервецький І. Генезис методів оперативно-розшукової діяльності [Текст] / І. Сервецький // Вісник Академії управління МВС. – 2009. – № 1. – С. 89.

² Ануфриев Н. И. Тайны сыска [Текст] / Н. И. Ануфриев, А. М. Пиджаренко. – К.: Пресса України, 2002. – Кн. 1. – С. 60.

³ Именной Указ от 25 сентября 1702 г. «Об отсылке в Преображенский приказ всяких людей, связывающих слово и дело» [Текст] // ПСЗ. Т. IV. – № 1918. – С. 199–200.